

УДК 94(477)394“1944/1953”
DOI: 10.24919/2312-2595.7/49.236614

Василь ГУЛАЙ

доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародної інформації, Національний університет «Львівська політехніка», вул. Степана Бандери, 12, м. Львів, Україна, індекс 72013 (vasyl.v.hulai@lpnu.ua)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7609-7967>

Любомир ХАХУЛА

кандидат історичних наук, асистент кафедри міжнародної інформації, Національний університет «Львівська політехніка», вул. Степана Бандери, 12, м. Львів, Україна, індекс 72013 (liubomyr.i.khakhula@lpnu.ua)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9954-9962>

Бібліографічний опис статті: Гулай, В., & Хахула, Л. (2021). Зайнятість та професійна структура населення західних областей України (1944–1953 рр.). *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 7/49, 323–341. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.7/49.236614>.

ЗАЙНЯТІСТЬ ТА ПРОФЕСІЙНА СТРУКТУРА НАСЕЛЕННЯ ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЕЙ УКРАЇНИ (1944–1953 рр.)

Анотація. *Мета роботи* впливає із потреби цілісного аналізу проблем зайнятості населення західних областей України в 1944–1953 рр., його професійної структури, окреслення чинників, що визначали їхню динаміку, особливості функціонування у період докорінної трансформації соціальних інститутів загалом. В основу **методології** роботи покладено сукупність сучасних засобів і методів наукового пізнання. Дослідження ґрунтується на використанні структурно-функціонального, історико-логічного, ціннісно-нормативного, антропологічного, біхевіористського, когнітивного та феноменологічний підходів. **Наукова новизна** дослідження представлення доведенням наукової гіпотези, що

© Василь Гулай, Любомир Хахула, 2021

ISSN 2312-2595 (Print) ISSN 2664-3715 (Online)

протягом другої половини 40-х – початку 50-х рр. відбулися значні зміни у сфері зайнятості населення та його професійної структури, що були зумовлені утвердженням радянської класової моделі суспільства. Вони проявилися насамперед у зростанні чисельності зайнятих у промисловості, транспорті, будівництві, органах державного та громадського управління, освіти, охороні здоров'я та інших галузях. При цьому засоби та методи формування нової професійної структури населення мали форсований характер. За таких обставин рідко враховувалася економічна доцільність будівництва нових підприємств, розвитку тих чи інших галузей економіки західноукраїнського регіону загалом. Обмеживши сферу зайнятості на селі одержавленими колгоспами та радгоспами, а в містах підприємствами державної і кооперативної форми власності, радянський режим сформував нову професійну структуру зайнятості населення західних областей України. У якості **висновків** варто наголосити, що закладені в повоєнні роки диспропорції у розвитку соціально-професійної структури населення регіону (необґрунтоване зростання чисельності зайнятих у промисловості за рахунок фактичного занепаду сільського господарства, невідповідність між кількістю зайнятих у галузі матеріального виробництва та сфері послуг, пріоритетний розвиток підприємств сировинного й військово-промислового комплексу) негативно вплинули на подальший соціально-економічний розвиток регіону.

Ключові слова: західні області України; населення; соціальна структура; зайнятість; мобільність.

Vasyl GULAY

PhD hab. (Politicalology), Professor, Head of the Department of International Information, Lviv Polytechnic National University, 12, Stepan Bandera Str., Lviv, Ukraine, postal code 79013 (vasyl.v.hulai@lpnu.ua)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7609-7967>

Liubomyr KHAKHULA

PhD (History), Assistant of the Department of International Information, Lviv Polytechnic National University, 12, Stepan Bandera Str., Lviv, Ukraine, postal code 79013 (liubomyr.i.khakhula@lpnu.ua)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9954-9962>

To cite this article: Gulay, V., & Khakhula, L. (2021). Zainiatist ta profesiina struktura naselennia zakhidnykh oblastei Ukrainy (1944–1953 rr.) [Employment and professional population structure of western regions of Ukraine (1944–1953)]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii Istorii – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 7/49, 323–341. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.7/49.236614> [in Ukrainian].

EMPLOYMENT AND PROFESSIONAL POPULATION STRUCTURE OF WESTERN REGIONS OF UKRAINE (1944–1953)

Summary. The purpose of the work is a holistic analysis of employment problems in the western regions of Ukraine in 1944–1953, its professional structure outlining the factors that determined their dynamics, features of functioning in the period of radical transformation of the whole set of social institutions. The methodology of work is based on a set of modern tools and methods of scientific knowledge. The study is based on the use of structural-functional, historical-logical, value-normative, anthropological, behavioral, cognitive and phenomenological approaches. They have manifested themselves primarily in the growth of employment in industry, transport, construction, public and public administration, education, health care and other fields. At the same time, the means and methods of forming a new professional structure of the population had a forced nature. In such circumstances, the economic feasibility of building new enterprises, the development of certain sectors of the economy of the western Ukrainian region was rarely taken into account. By limiting the sphere of employment in the countryside to state-owned collective farms and state farms, and in the cities to state and cooperative enterprises, the Soviet regime formed a new professional structure of employment for the population in the western regions of Ukraine. As conclusions, it should be noted that the post-war disproportions in the development of socio-professional structure of the region's population (unreasonable increase in the number of people employed in industry due to the actual decline of agriculture, the mismatch between the number of people employed in material production and services and military-industrial complex) negatively affected the further socio-economic development of the region.

Key words: western regions of Ukraine; population; social structure; employment; mobility.

Постановка проблеми. Подальший розвиток незалежної Української держави вимагає ґрунтовного вивчення та критичної, науково виваженої оцінки попереднього досвіду та соціально-економічних перетворень. Цілісний аналіз етносоціальних процесів у західних областях України в другій половині 40-х – на початку 50-х рр. ХХ ст. вимагає окремого розгляду проблем зайнятості населення, його професійної структури, окреслення чинників, що визначали їхню динаміку, особливості функціонування у період докорінної трансформації усїєї сукупності соціальних інститутів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми, пов'язані із докорінними змінами соціально-професійної структури та зайнятості населення західних областей України в перші повоєнні десятиріччя, знайшли відповідне заідеологізоване відображення в історичній літературі радянського періоду. На основі критичного опрацювання відповідної бібліографії дослідження у роботі використано цікаві публікації вітчизняних істориків останніх років. При цьому основу пропонованого дослідження становлять віднайдені й опрацьовані автором статичні матеріали архівів радянського періоду, більшість із яких вперше вводяться до публічного історичного простору.

Метою статті є представлення синтезованого дослідження особливостей інтеграції західноукраїнського регіону в радянську політичну та соціальну системи через аналіз трансформації традиційної соціально-професійної структури та зайнятості населення краю.

Вклад основного матеріалу. Після завершення колективізації колгоспники західноукраїнського регіону як найчисленніша соціальна група населення й надалі зазнавали тиску та постійного втручання з боку держави в усї сфери свого життя. При цьому все частіше використовувалися позаекономічні чинники впливу. Вони були спрямовані на обмеження можливостей вибору роду заняття поза межами колективізованого аграрного сектора та нової індустріальної сфери.

У селах західних областей України був значний людський резерв, тому влада залучала частину сільського населення для відбудови зруйнованого господарства, спорудження нових об'єктів промисловості, транспорту, соціальної сфери тощо. З цієї дешевої робочої сили формувалася робітничий клас зі специфічною професійною структурою. Так, відповідно до однієї з постанов РНК УРСР та ЦК КП (б) У, тільки протягом травня-червня 1945 р. для відновлення промислових підприємств Львова необхідно було мобілізувати 9 230 осіб (ДАЛО, ф. п-3, оп. 1, спр. 285, арк. 95). Значна частина мобілізованих працівників не витримувала важких умов праці та побуту. Зокрема, з 1 січня до 10 квітня 1945 р. лише з Золочівського шахтоуправління втекли 500 робітників, або 31 % від загальної кількості (ДАЛО, ф. п-3, оп. 1, спр. 217, арк. 177). Така ситуація була характерною й для інших підприємств області (ДАЛО, ф. п-3, оп. 1, спр. 328, арк. 67). Повернувшись додому, вони й надалі продовжували займатися сільським господарством.

Жорстке адміністративне регулювання зайнятості населення разом з важкими демографічними наслідками війни спричиняли диспропорції у статеві-віковій структурі сільського працездатного населення, коли серед представників соціальної групи колгоспників переважали особи середнього і старшого віку, передовсім жінки, а молодь виїжджала в міста, що неминуче призводило до «старіння» села. Станом на 1 січня 1949 р. жінки становили 55,6 % колгоспників Львівської області (ДАЛО, ф. р-283, оп. 8, спр. 77, арк. 194). Щодо вікової структури, то на групу 21–30 років припадало 15 %, 31–40 років – 12 %, 41–50 років – 14 %, 61 рік і старше – майже 10 %. Стосовно вікової структури чоловічого населення, то до вікової групи 21–30 років належало 9,6 %, 31–40 – 9 %, 41–50 – майже 15 %, а до групи 61 рік і старше – 8,5 %.

В окремих областях спостерігалася значне скорочення чисельності колгоспників, насамперед за рахунок організованого набору молоді на роботу в промисловість, транспорт, будівництво. Тільки протягом 1952–1953 рр. чисельність колгоспників у Тернопільській області зменшилася з 850 тис. осіб до 819 тис., або на 3,6 % (ДАТО, ф. р-1, оп. 3, спр. 478, арк. 2, 9).

Новоутворені колгоспи і радгоспи потребували великої кількості працівників масових професій. У гонитві за кількістю

забували про якісний рівень їхньої підготовки. Наприклад, у 1949 р. в Тернопільській області на курсах було підготовлено 9 538 фахівців масових професій, у тому числі 5 040 ланкових, 1 165 конюхів, ветлікарів та зоотехніків, 1 093 бригадирів рільничих бригад (ДАТО, ф. п-1, оп. 1, спр. 1497, арк. 38–39).

Водночас упродовж 50-х рр. помітно зростає кількість механізаторів, зайнятих у сільському господарстві. Поступово в професійній структурі сільського населення західноукраїнського регіону збільшувалася кількість спеціалістів з вищою і середньою спеціальною освітою. Протягом 1944–1950 рр. на роботу в західні області республіки було скеровано 14,4 тис. фахівців сільського господарства (Рубльов & Черченко, 1990, с. 14). Однак досить швидко значна частина, особливо випускники ЗВО, з часом покидали місця призначення і поверталися у рідні краї.

Організацією сільськогосподарського виробництва на місцях займалися особи, чия освіта переважно не перевищувала рівня семирічної школи, а фахова підготовка – короткотермінових курсів. Проте саме вони становили більшість керівників колгоспів і радгоспів. Так, у 1950 р. з-поміж 3 748 спеціалістів аграрного сектора Чернівецької області вищу освіту мали менше 8 %, середню спеціальну – 14 % (*Народне господарство*, 1959, с. 126). Безпосередньо в колгоспах працювали всього десять осіб з вищою освітою та 45 – з середньою спеціальною. У 1953 р. з-поміж 542 голів колгоспів Станіславської області середню освіту мали лише 39, а вищу – двоє (Талан, 1966, с. 23).

На тлі повільного зростання чисельності кваліфікованих працівників сільського господарства, найчисельнішою професійною групою залишалися некваліфіковані та малокваліфіковані, що були зайняті важкою ручною працею на тваринницьких фермах і в рільничих бригадах.

Західноукраїнське село все ширше включалося до сфери індустріальної праці. Відбувалося це передовсім за рахунок значного притоку некваліфікованої робочої сили із сіл на промислові підприємства, у будівництво, на транспорт. При цьому характерною особливістю західноукраїнського регіону було те, що значна частина нових робітників зберігали тісний зв'язок із селом, де в своїй більшості продовжували постійно проживати та вести підсобне господарство.

Програма індустріалізації західного регіону здійснювалася двома напрямками: відбудова, реконструкція та удосконалення традиційних для краю галузей промисловості й розвиток нових – кам'яновугільної, машинобудівної, приладобудівної, металообробної, верстатобудівної, електротехнічної та ін. (Сушик, 2019, с. 34).

На першому етапі індустріалізації радянська влада займалася передовсім відбудовою зруйнованих у роки війни невеликих підприємств, традиційних для регіону харчової, легкої промисловості, галузі будівельних матеріалів. До кінця 1945 р. на Львівщині працювало 417 підприємств із 427, що існували до війни (Засанський, 1964, с. 34). Упродовж вже 1946–1947 рр. в Закарпатській області було відбудовано 118 підприємств (Козловська, 1959, с. 36).

З кінця 40-х рр. влада взяла курс на інтенсивне будівництво великих промислових підприємств, які потребували значної кількості кваліфікованих робітників. На важливий промисловий центр України перетворився Львів, де в найкоротші терміни було збудовано заводи автотранспорту, сільськогосподарського машинобудування, телеграфно-телефонної апаратури, інструментальний і автобусний. Промисловість краю зростала за рахунок таких підприємств, як Луцький та Дрогобицький машинобудівні заводи, Коломийський завод сільськогосподарського машинобудування, Ужгородський завод з виробництва газових плит та ін. Збільшення промислових потужностей вимагало зростання виробництва електроенергії, розширення наявних та будівництва нових електростанцій – Львівської і Добротвірської ДРЕС, Тербле-Ріцької ГЕС. Чимало робітників, особливо з числа місцевої молоді, поповнили Миколаївський цементний завод, Роздільський сірчаний комбінат, Жидачівський паперово-картонний комбінат та ін. Зростання харчової та легкої промисловості відбувалося, зокрема, за рахунок розширення львівської фірми «Світанок», Івано-Франківського шкіряно-взуттєвого комбінату, кондитерської фірми «Світоч», найбільших у регіоні Горохівського, Заліщицького та Тячівського консервних заводів.

При цьому, темпи зростання промислового виробництва у західних областях України значно перевищували середні показники по УРСР. Якщо рівень виробництва промисловості в 1950 р. в республіці перевищував довоєнний на 15 %, то у Волинській області – на 32 %. Протягом 1950 р. промисловість області ви-

пустила продукції у понад чотири рази більше, ніж в 1945 р. Як наголошує І. Сушик, 50 % промислової продукції постачали промислові артілі, в які об'єдналися дрібні ремісники (Сушик, 2019, с. 36). При цьому варто враховувати, що з 1946 р. для посилення державного контролю над діяльністю промислової кооперації урядом було здійснено низку заходів, спрямованих на посилення жорсткості її організаційної структури (Клименко, 2011, с. 9).

Розгортання індустріалізації потребувало значної кількості кваліфікованих кадрів. У перші повоєнні роки у зв'язку з переселенням поляків та відсутністю достатньої кількості фахівців серед місцевого українського населення, робітничі колективи західних областей поповнювалися передовсім за рахунок міграції зі східних регіонів УРСР та СРСР. Наприклад, для будівництва заводу телеграфно-телефонної апаратури у Львові разом з обладнанням прибули майже двісті кваліфікованих робітників, техніків та інженерів, які за короткий час підготували понад 600 місцевих робітників (Руда, 1964, с. 34). Загалом, упродовж 1946–1950 рр. на постійну роботу до Львова прибули майже 2 тис. інженерів і техніків (Арсентьев, 1972, с. 14).

Проведення індустріалізації західних областей УРСР визначило динаміку зростання робітничого класу. В 1946 р. в промисловості регіону працювали майже 108 тис. робітників, у тому числі в Львівській та Дрогобицькій областях – 22,6 тис., Станіславській – 20,5 тис., Чернівецькій – приблизно 20 тис. (Арсентьев, 1972, с. 7). Щодо їхньої галузевої структури, то в лісорозробній та деревообробній промисловості працювали більше 32 %, харчовій – близько 20 %, легкій – понад 13 %, машинобудуванні та металообробці – більше 12 %, промисловості будівельних матеріалів – майже 5 %, паливній – понад 3 % (Арсентьев, 1972, с. 10).

Сучасною дослідницею Г. Дурдас досліджено, що формування загону робітників, які мали б пришвидшити індустріалізацію регіону, відбувалося шляхом примусових оргнаборів з числа сільських жінок, а також прибулих працівниць. У зв'язку з цим, на початку 1945 р. у різних галузях промисловості Дрогобицької області працювали понад 25 тис. жінок, а Львівщини – 30 тис. Найбільша зайнятість жінок спостерігалася у текстильній (64,2 %), легкій (61,8 %), харчовій (56,5 %) та хімічній галузях промисловості (55,3 %) (Дурдас, 2021, с. 12).

Як слушно зазначає Р. Попп, здійснена у повоєнні роки індустріалізація Дрогобиччини сприяла зростанню робітничого класу. Чисельне робітництво мало стати опорою влади, бо за офіційною ідеологією це був політично активний, ідеологічно свідомий клас радянського суспільства. У 1946 р. у Дрогобицькій області працювали 20 472 робітники, в 1950 – 25 032, загалом 82,9 % усіх зайнятих у промисловій сфері області (це без робітників артілей промислової кооперації, промислових підприємств колгоспів, частини дрібних підприємств) (Попп, 2016, с. 96).

У 1948 р. в Тернопільській області нараховувалося 8,2 тис. робітників, переважна більшість з яких були зайняті винятково ручною працею (ДАТО, ф. р-1, оп. 3, спр. 240, арк. 103). Основну частину (понад 78 %) робітників становили чоловіки. При цьому на вікову групу 20–25 рр. припадало близько 17 %, 26–35 рр. – більше третини, 36–49 рр. – понад 27 %. Серед жінок виразно переважала молодь: на вікову групу 20–25 рр. припадало близько 41 %, 26–35 рр. відповідно 23 % всіх робітниць (ДАТО, ф. р-1, оп. 3, спр. 240, арк. 28).

Ще однією особливістю державної політики щодо жінок було й те, що вони опановували нові професії, які раніше вважалися «чоловічими». Жінки працювали слюсарями, фрезерувальницями, електрозварницями, токарями, забійницями тощо. Нами виявлений факт, що в 1951 р. у Золочівському шахтоуправлінні шахтарями працювали 232 жінки, і це у віці від 18 до 25 років (Дурдас, 2021, с. 12).

У зв'язку з будівництвом нових підприємств поступово зростала чисельність робітників і службовців. У 1953 р. на 681 підприємстві Чернівецької області було зайнято 29,7 тис. працівників, переважну більшість (понад 81 %) з яких становили робітники (ЦДАВО України, ф. р-582, оп. 3, спр. 2648, арк. 13–16). Серед зайнятих у машинобудуванні та металообробці вони становили 77 %, харчовій промисловості – понад 78 %, текстильній – 80,7 %, лісорозробній та деревообробній – 85 %. 1956 р. на підприємствах Станіславщини працювало 40,3 тис. робітників, або майже 85 % всіх працівників (ЦДАВО України, ф. р-582, оп. 3, спр. 3371, арк. 21–23). Основна частина робітників області зосереджувалася у лісорозробній та деревообробній промисловості – 43 %, текстильній – 27,6 % і харчовій – 9,6 %.

Проте найшвидшими темпами збільшувалася чисельність робітників Львівської області. Так, станом на 1 січня 1945 р. тут у промисловості працювали майже 25,4 тис. робітників (ДАЛО, ф. р-221, оп. 2, спр. 263, арк. 1). Відбувалося це передовсім за рахунок інтенсивного розвитку промислового центру всього західноукраїнського регіону – Львова. Наприклад, якщо в кінці 1944 р. на промислових підприємствах міста працювали 7,7 тис. робітників, то в 1950 р. – вже 32,1 тис.

Проведення індустріалізації західних областей республіки потребувало значної кількості осіб із середньою спеціальною та вищою освітою, які обіймали посади інженерів, техніків, економістів, бухгалтерів тощо. Водночас офіційна статистика до загальної маси промислово-виробничого персоналу зараховувала не лише різні категорії робітників, але й суттєво відмінних від них (за освітнім та фаховим рівнем, матеріальним становищем) інженерно-технічних працівників та службовців.

У 1953 р. в промисловості Закарпатської області було зайнято 2 624 інженери та техніки (5,6 % усіх працівників), у тому числі в деревообробній галузі їхня частка сягала 4,5 %, промисловості будівельних матеріалів – 5,2 %, машинобудуванні та металообробці – 6,6 %, харчовій – 10,8 % (ЦДАВО України, ф. р-582, оп. 3, спр. 2674, арк. 15–18). На службовців, переважно адміністративно-управлінський та обслуговуючий персонал, припадало 5,8 % працівників промисловості області.

За десять повоєнних років (1946–1956) чисельність інженерно-технічних працівників у найбільш індустріалізованій Львівській області зросла з 266 осіб до 4 190, службовців – з 2 884 до 3 970 (*Народне господарство*, 1958, с. 19).

Загалом, упродовж 1945–1958 рр. загальна чисельність промислово-виробничого персоналу західних областей УРСР зросла із 89,2 тис. осіб до 937 тис. (Калиновський, 1973, с. 20).

Основними джерелами формування нової професійної структури населення були: міграція робітничих кадрів та спеціалістів з інших регіонів республіки і Радянського Союзу, система державних трудових резервів, що передбачала мобілізацію частини місцевої сільської молоді для підготовки з їхнього числа фахівців основних робітничих професій із наступним державним розподі-

лом та добровільний прихід сільських мешканців на підприємства й організації.

Уже з 1944 р. розпочалося організоване скерування робітників та спеціалістів зі східних регіонів УРСР і СРСР на постійну роботу до західних областей. До кінця 1945 р. на Львівщину прибули 12 469 таких фахівців, у тому числі працівників охорони здоров'я, освіти та культури – 2 555 осіб, промисловості, транспорту та зв'язку – 2 279, сільського господарства та заготівель – 247 осіб (ДАЛО, ф. п-3, оп. 1, спр. 111, арк. 58). Протягом 1946–1950 рр. на Львівщину прибули майже 13,8 тис. робітників (Кошарний, 1962, с. 14).

Робітництво краю зростало також за рахунок внутрішньої міграції, передовсім із села до промислових центрів. Упродовж 1945–1947 рр. тільки на підприємства Львова було прийнято 30 тис. сільських юнаків та дівчат (Кошарний, 1962, с. 13).

Протягом 1948 – квітня 1959 рр. за «оргнабором» за межі Львівщини виїхали понад 67 тис. осіб (ДАЛО, ф. р-1350, оп. 1, спр. 90, арк. 5). За 1955–1957 рр. з Волинської області було мобілізовано в промисловість понад 24 тис. осіб, з-поміж яких за межі області було скеровано майже 5 тис. (ДАВО, ф. р-6, оп. 16, спр. 296, арк. 150). Проте більшість місцевих жителів не бажали змінювати традиційне місце проживання, умови та характер праці. Перешкоди чинили місцеві керівники, які не хотіли відпускати селян (ДАЛО, ф. р-1350, оп. 1, спр. 27а, арк. 14–17).

Проте, наприклад, населення Тернопільської області не завжди активно відкликалося на агітацію про оргнабір чи переселення до південно-східних регіонів УРСР, Казахської РСР, далекосхідних районів РРФСР, оскільки Тернопільщина мала свій економічний центр, що потребував трудових ресурсів. Проте планові показники доводилося виконувати, а тому частину мешканців сіл змушували, використовуючи різноманітні методи, записуватися добровольцями. Примусове переселення спричинило суттєві повернення осіб назад з місць переселення через незадовільні умови праці, погано облаштований побут та несприятливі кліматичні умови. На осіб, які самовільно покинули місця виселення і повернулися в Тернопільську область та не захотіли повертати витрачені на переселення кошти, у 1952 р. до суду скерували справи 123 сімей на загальну суму 2452,65 крб. (Тимків, 2018, с. 13).

Важливим елементом підготовки кадрів робітництва виступала система державних трудових резервів. Вона формувалася через мобілізацію молоді на навчання у ремісничих та залізничних училищах, школах фабрично-заводського навчання. Їхні випускники не могли за власним бажанням обирати місце праці, а змушені були працювати за призначенням.

На 1 січня 1946 р. в західних областях УРСР вже функціонувало 24 ремісничі та залізничні училища, де навчалися 3 549 учнів, у тому числі в Чернівецькій області – 1 208 учнів, Львівській – 1 112 (ЦДАГО України, ф. 1, оп. 75, спр. 216, арк. 105).

Оскільки призов на навчання до зазначених закладів здійснювався під жорстким адміністративним контролем, то доволі частими були випадки самовільного залишення місць навчання. Так, на грудень 1945 р. з училищ та шкіл ФЗН регіону втекли 1 538 осіб (ЦДАГО України, ф. 1, оп. 75, спр. 216, арк. 109).

І все ж, чимало молодих людей виявляли бажання здобути робітничу професію. У 1948 р. училища та школи ФЗН Львівщини закінчили майже 2,6 тис. юнаків і дівчат (ДАЛО, ф. р-221, оп. 2, спр. 57, арк. 4). У 1950 р. ця цифра зросла до 3 629 осіб (ДАЛО, ф. р-283, оп. 8, спр. 108, арк. 6). Загалом, протягом 1945–1959 рр. навчальні заклади системи трудових резервів закінчили понад 80 тис. осіб (Калиновський, 1973, арк. 38).

У процесі формування робітничих колективів увага зверталася на підготовку та перепідготовку кадрів масових професій. Протягом 1946–1948 рр. у західних областях було підготовлено (без шкіл ФЗН) понад 180 тис. робітників масових професій, у тому числі у Львівській області – 66,4 тис., Рівненській – більше 23 тис., Дрогобицькій – понад 19 тис. (ЦДАВО України, ф. р-582, оп. 2, спр. 380, арк. 138). За цей же період свою кваліфікацію підвищили 231 тис. робітників та службовців, в тому числі у Львівській області – понад 100 тис., Рівненській – 33,3 тис., Чернівецькій – майже 21 тис.

Чимало місцевої молоді здобувало кваліфікацію в інших областях України. Наприклад, велика група львівських авторемонтників навчалися у школі ФЗН при Київському авторемонтному заводі, двісті золочівських шахтарів проходили навчання у школі ФЗН при Олександрійському шахтоуправлінні Кіровоградської

області. У м. Ірпінь Київської області навчалися працівники торфовидобувних підприємств Львівщини (Руда, 1964, с. 34).

Водночас інтенсифікація різних галузей матеріального виробництва, розширення культурно-освітньої сфери зумовлювала, а, з іншого боку, сама потребувала збільшення кількості працівників, трансформації структури зайнятості працездатного населення, що демонструє табл. 1.

*Таблиця 1. Галузева структура зайнятості населення західних областей України в 1946–1949 рр. (тис. осіб)
(ЦДАВО України, ф. Р-582, оп. 2, спр. 380, арк. 139–143)*

Галузь	1946 р.	1949 р.
Промисловість	169,1	221,5
Будівництво	24,6	29,8
Радгоспи та підсобні сільгоспідприємства	16,1	19,3
МТС	6,3	15
Залізничний транспорт	56,5	61,1
Торгівля та заготівлі	59,9	65,4
Громадське харчування	14,9	12,9
Загальноосвітні школи	74,4	108,1
Охорона здоров'я	36,3	55,8
Всього	618,7	796,6

Упродовж перших повоєнних років найшвидшими темпами зростала чисельність працівників МТС (у 2,4 раза), загальноосвітніх шкіл та закладів охорони здоров'я (в 1,5 раза), у галузевій структурі зайнятості населення. Основними галузями господарства залишалися промисловість (майже 28 % працівників), освіта – 13,6 %, торгівля та заготівлі – понад 8 %, залізничний транспорт – 7,7 %, медицина – 7 %.

Упродовж десяти років (1945–1955) кількість робітників та службовців, зайнятих у господарстві Львівської області, зростає з 114 тис. осіб до 249 тис., або в 2,2 раза (*Народне господарство*, 1958, с. 171). Найбільші темпи зростання кількості працівників спостерігалися в охороні здоров'я (майже в 3,7 раза), освіті (в 2,7 раза), промисловості (в 2,2 раза). Водночас скоротився від-

соток робітників та службовців, зайнятих у будівництві (з 13 % до 5 %) та залізничному транспорті (з 10,8 % до 5,5 %).

За цей же період чисельність працівників господарства Чернівецької області зросла з 50,4 тис. до 117 тис., або в 2,3 раза, в тому числі будівництві – в 7,7 раза, промисловості – в 3,5 раза, освіті – 2,9 раза (*Народне господарство*, 1959, с. 122–123).

Паралельно зі збільшенням загальної чисельності зайнятих у різних сферах господарства регіону змінювалась професійна структура спеціалістів. Так, у 1950 р. у Львівській області працювали 12 096 осіб з вищою освітою, у тому числі 2 853 інженери, 2 792 педагоги, 2 083 лікарі, 859 економістів і товаровзнавців (ДАЛО, ф. р-283, оп. 8, спр. 126, арк. 167).

До складу соціально-професійної групи службовців входили доволі різні за освітнім рівнем, характером праці категорії працівників. При цьому значну частину серед них становили працівники адміністративно-управлінського апарату.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, протягом другої половини 40-х – початку 50-х рр. ХХ ст. відбулися значні зміни у сфері зайнятості населення західних областей України та його професійній структурі, що були зумовлені утвердженням радянської класової моделі суспільства. Вони проявилися насамперед у зростанні чисельності зайнятих у промисловості, транспорті, будівництві, органах державного та громадського управління, освіті, охороні здоров'я та інших галузях. При цьому засоби та методи формування нової професійної структури населення мали форсований характер. За таких обставин рідко враховувалася економічна доцільність будівництва нових підприємств, розвитку тих чи тих галузей економіки західноукраїнського регіону загалом. Обмеживши сферу зайнятості на селі одержавленими колгоспами та радгоспами, а в містах підприємствами державної та кооперативної форми власності, радянський режим сформував нову професійну структуру зайнятості населення західних областей України. Незважаючи на помітне зростання до кінця 50-х рр. кількості осіб із середньою спеціальною та вищою освітою, переважну більшість працездатного населення становили колгоспники та робітники, які були зайняті важкою ручною працею, не вирізнялися високим загальноосвітнім і фаховим рівнем.

Закладені в повоєнні роки диспропорції у розвитку соціально-професійної структури населення регіону (необґрунтоване зростання чисельності зайнятих у промисловості за рахунок фактичного занепаду сільського господарства, невідповідність між кількістю зайнятих у галузі матеріального виробництва та сфері послуг, пріоритетний розвиток підприємств сировинного й військово-промислового комплексу, помітна, далеко не завжди економічно обґрунтована диференціація в умовах праці, її оплаті як між різними галузями господарства, так між окремими підприємствами та організаціями) негативно вплинули на подальший соціально-економічний розвиток регіону.

Джерела та література

- Арсентьев, Н.В.** (1972). *Процес формування советского промисленого рабочего класса в западных областях УРСР (1946–1960)*: текст лекції. Ужгород.
- ДАВО – Державний архів Волинської області. Ф. Р-6. Виконавчий комітет Волинської обласної Ради депутатів трудящих.
- ДАЛО – Державний архів Львівської області. Ф. П-3. Львівський обласний комітет Комуністичної партії України; Ф. Р-221. Виконавчий комітет Львівської обласної Ради депутатів трудящих; Ф. Р-283. Статистичне управління Львівської області; Ф. Р-1350. Відділ організованого набору робітників та переселення виконкому Львівської обласної Ради депутатів трудящих.
- ДАТО – Державний архів Тернопільської області. Ф. П-1. Тернопільський обласний комітет Комуністичної партії України; Ф. Р-1. Виконавчий комітет Тернопільської обласної Ради депутатів трудящих.
- Дурдас, Г.В.** (2021). *Соціально-економічне та суспільно-політичне становище жінки на території західних областей Української РСР (середина 1940-х – перша половина 1950-х рр.)*. (Автореф. дис. ... канд. іст. наук). Тернопіль.
- Засанський, В.В.** (1964). *Перемога соціалістичних виробничих відносин на західноукраїнських землях. Розквіт економіки західних областей УРСР (1939–1964 рр.)* (с. 18–30). Львів.
- Калиновський, А.П.** (1973). *Трудовий вклад робітничої молоді в розвиток промисловості західних областей УРСР (1951–1958 рр.)*. (Дис. ... канд. іст. наук). Львів.
- Клименко, В.В.** (2011). *Промислова кооперація в УРСР у повоєнний період (1944–1960 рр.)*. (Автореф. дис. ... канд. іст. наук). Черкаси.

- Козловська, Л.Г.** (1959). *Розвиток народного господарства Закарпатської області за роки радянської влади*. Львів.
- Кошарний, І.Я.** (1962). Піднесення культурно-технічного рівня робітничого класу західних областей УРСР у післявоєнні роки. *Вісник Львівського університету. Серія історична*, 1, 11–27.
- Народне господарство Львівської області*: статистичний збірник. (1958). Львів: Держстатвидав.
- Народне господарство Чернівецької області*: статистичний збірник. (1959). Чернівці: Статистичне управління Чернівецької області.
- Попп, Р.** (2016). Соціальні трансформації в Дрогобицькій області (1944–1953 рр.). *Актуальні питання гуманітарних наук*, 16, 94–102.
- Рубльов, О.С., & Черченко, Ю.А.** (1990). *Згадка на сумні роковини*. Київ. (Препр. / АН УРСР, Ін-т історії, Центр нац. відносин; № 10).
- Руда, К.Є.** (1964). Братня допомога народів Радянського Союзу у відбудові промисловості Львівщини (1944–1945 рр.). *Тези доповідей ювілейної науково-технічної конференції, присвяченої 25-річчю радянської влади в західних областях Української РСР*, 29–30 жовтня 1964 р. (с. 33–35). Львів: Львівський політехнічний інститут.
- Сушик, І.В.** (2019). *Волинь повоєнна: соціально-економічні та культурні процеси 40–50 рр. ХХ ст.*: монографія. Луцьк: Вежа-Друк.
- Талан, Є.П.** (1966). *Колгоспи Української РСР в період завершення будівництва соціалізму (1951–1958 рр.)*. Київ: Наукова думка.
- Тимків, І.В.** (2018). *Динаміка населення Тернопільської області у 1950–1960-ті рр. в контексті розвитку промислової сфери та сільського господарства*. (Автореф. дис. ... канд. іст. наук). Тернопіль.
- ЦДАВО України – Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. Р-582. Статистичне управління Української РСР.
- ЦДАГО України – Центральний державний архів громадських об'єднань України. Ф. 1. Центральний Комітет Комуністичної партії України.

References

- Arsentev, N.V.** (1972). *Protses formirovaniya sovetskogo promyshlennogo rabocheho klassa v zapadnykh oblastiakh URSR (1946–1960): tekst lektsii [The formation of the Soviet industrial working class in the western regions of the URSR (1946–1960): text of the lecture]*. Uzhgorod [in Russian].
- DAVO – Derzhavnyi arkhiv Volynskoi oblasti. F. R-6. Vykonavchyi komitet Volynskoi oblasnoi Rady deputativ trudiashchyykh [State Archives of Volyn Oblast. F. R-6. Executive Committee of the Volyn Regional Council of Workers' Deputies] [in Ukrainian].

- DALO – Derzhavnyi arkhiv Lvivskoi oblasti. F. P-3. Lvivskiy oblasnyi komitet Komunistychnoi partii Ukrainy; F. R-221. Vykonavchyi komitet Lvivskoi oblasnoi Rady deputativ trudiashchykh; F. R-283. Statystychnе upravlinnia Lvivskoi oblasti; F. R-1350. Viddil orhanizovanoho naboru robotnykiv ta pereseleння vykonkomu Lvivskoi oblasnoi Rady deputativ trudiashchykh [State Archives of Lviv Oblast. F. P-3. Lviv Regional Committee of the Communist Party of Ukraine; F. R-221. Executive Committee of the Lviv Regional Council of Workers' Deputies; F. R-283. Statistical Office of Lviv Region; F. R-1350. Department of organized recruitment and resettlement of the executive committee of the Lviv Regional Council of Workers' Deputies] [in Ukrainian].
- DATO – Derzhavnyi arkhiv Ternopilskoi oblasti. F. P-1. Ternopilskiy oblasnyi komitet Komunistychnoi partii Ukrainy; F. R-1. Vykonavchyi komitet Ternopilskoi oblasnoi Rady deputativ trudiashchykh [State Archives of Ternopil Oblast. F. P-1. Ternopil Regional Committee of the Communist Party of Ukraine; F. R-1. Executive Committee of the Ternopil Regional Council of Workers' Deputies] [in Ukrainian].
- Durdas, H.V.** (2021). *Sotsialno-ekonomichne ta suspilno-politychne stanovyshche zhinky na terytorii zakhidnykh oblastei Ukrainskoi RSR (seredyna 1940-kh – persha polovyna 1950-kh rr.)* [Socio-economic and socio-political situation of women in the western regions of the Ukrainian SSR (mid-1940s – first half of the 1950s)]. (Extended abstract of candidate's thesis). Ternopil [in Ukrainian].
- Zasanskyi, V.V.** (1964). Peremoha sotsialistychnykh vyrobnychykh vidnosyn na zakhidnoukrainskykh zemliakh [Victory of socialist industrial relations in Western Ukraine]. *Rozkvit ekonomiky zakhidnykh oblastei URSS (1939–1964 rr.) – The heyday of the economy of the western regions of the USSR (1939–1964)* (pp. 18–30). Lviv: Vydavnytstvo Lvivskoho universytetu [in Ukrainian].
- Kalynovskyi, A.P.** (1973). *Trudovyi vklad robotnychoi molodi v rozvytok promyslovosti zakhidnykh oblastei URSS (1951–1958 rr.)* [Labor contribution of working youth to the development of industry in the western regions of the USSR (1951–1958)]. (Candidate's thesis). Lviv [in Ukrainian].
- Klymenko, V.V.** (2011). *Promyslova kooperatsiia v URSS u povoiennyi period (1944–1960 rr.)* [Industrial cooperation in the USSR in the postwar period (1944–1960)]. (Extended abstract of candidate's thesis). Cherkasy [in Ukrainian].
- Kozlovska, L.H.** (1959). *Rozvytok narodnoho gospodarstva Zakarpatskoi oblasti za roky radianskoi vlyady* [Development of the national economy

- of the Transcarpathian region during the years of Soviet rule*]. Lviv: Vydavnytstvo Lvivskoho universytetu [in Ukrainian].
- Kosharnyi, I.Ya.** (1962). Pidnesennia kulturno-tekhnichnoho rivnia robitnychoho klasu zakhidnykh oblastei URSS u pislivoienni roky [Raising the cultural and technical level of the working class in the western regions of the USSR in the postwar years]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia istorychna – Bulletin of Lviv University. Historical series*, 1, 11–27 [in Ukrainian].
- Narodne hospodarstvo Lvivskoi oblasti: statystychnyi zbirnyk [National economy of Lviv oblast: statistical collection]*. (1958). Lviv: Derzhstatvydav [in Ukrainian].
- Narodne hospodarstvo Chernivetskoï oblasti: statystychnyi zbirnyk [National economy of Chernivetska oblast: statistical collection]*. (1959). Chernivtsi: Statystychno upravlinnia Chernivetskoï oblasti [in Ukrainian].
- Popp, R.** (2016). Sotsialni transformatsii v Drohobyskii oblasti (1944–1953 rr.) [Social transformations in the Drohobych region (1944–1953)]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk – Current issues of the humanities*, 16, 94–102 [in Ukrainian].
- Rublov, O.S., & Cherchenko, Yu.A.** (1990). *Zghadka na sumni rokovyny [Mention of a sad anniversary]*. Kyiv. (Prepr. / AN URSS, In-t istorii, Tsentr nats. vidnosyn; № 10) [in Ukrainian].
- Ruda, K.Ye.** (1964). Bratnia dopomoha narodiv Radianskoho Soiuzu u vidbudovi promyslovosti Lvivshchyny (1944–1945 rr.) [Fraternal assistance of the peoples of the Soviet Union in the reconstruction of industry in the Lviv region (1944–1945)]. *Tezy dopovidei yuvileinoi naukovo-tekhnichnoi konferentsii, prysviachenoï 25-richchiu radianskoi vlady v zakhidnykh oblastiakh Ukrainiskoi RSR*, 29–30 zhovtnia 1964 r. – *Abstracts of reports of the jubilee scientific and technical conference dedicated to the 25th anniversary of Soviet power in the western regions of the Ukrainian SSR*, October 29–30, 1964 (pp. 33–35). Lviv: Lvivskiy politekhnychnyi instytut [in Ukrainian].
- Sushyk, I.V.** (2019). *Volyn povoienna: sotsialno-ekonomichni ta kulturni protsesy 40–50 rr. XX st. [Post-war Volyn: socio-economic and cultural processes of the 40–50s of the XX century]*. Lutsk: Vezha-Druk [in Ukrainian].
- Talan, Ye.P.** (1966). *Kolhospy Ukrainiskoi RSR v period zavershennia budivnytstva sotsializmu (1951–1958 rr.) [Collective farms of the Ukrainian SSR in the period of completion of the construction of socialism (1951–1958)]*. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- Tymkiv, I.V.** (2018). *Dynamika naseleння Ternopilskoi oblasti u 1950–1960-ti rr. v konteksti rozvytku promyslovoi sfery ta silskoho hospodar-*

stva [Dynamics of the population of Ternopil region in 1950–1960 in the context of the development of industry and agriculture]. (Extended abstract of candidate's thesis). Ternopil [in Ukrainian].

TsDAVO Ukrainy – Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy. F. R-582. Statystychnе upravlinnia Ukrainskoi RSR [Central State Archive of the highest authorities and administration of Ukraine. F. R-582. Statistical Office of the Ukrainian SSR] [in Ukrainian].

TsDAHO Ukrainy – Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan Ukrainy. F. 1. Tsentralnyi Komitet Komunistychnoi partii Ukrainy [Central State Archive of Public Associations of Ukraine. F. 1. Central Committee of the Communist Party of Ukraine] [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 05.04.2021 р.